

Advokatfirmaet Cappelen & Krefting

Vi gir juridisk bistand!

Klikk her for mer informasjon om hva vi kan hjelpe deg med!

HAKEKORS OG GRENLAND

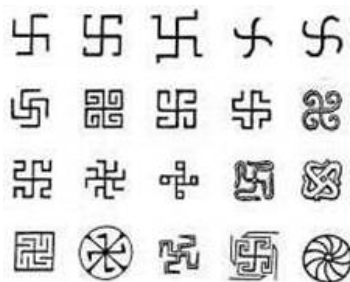
(Artikkel i Grenland Ættehistorielags jubileumsskrift 2003)

Av Hans Cappelen

Hakekorset er blitt både hatet og beundret. Nå ja, det var nazistene som hadde hakekorset. Det var nazistene som var hatet; *ikke et blodig hat, men et iskaldt*, slik min mor skildrer det 1). Nazistene tok hakekorset som sitt symbol fra 1920-årene. Før den tid hadde hakekorset helt andre symbolverdier. Nazistene gjorde hakekorset til et tegn på makt, vold og okkupasjon. Folk i Grenland fikk oppleve dette, helt fra morgenen den 9. april 1940. Da så de noen store, mørke fly på himmelen - mange med hakekors, forteller mor i sin beskrivelse.

Greier vi å frigjøre oss fra følelsene av hat og forakt? Vi skal iallfall vite at hakekorset er veldig gammelt – både i Grenland og ellers i Norge – uten at det da hadde noe med nazisme å gjøre. Kan vi også innrømme at hakekorset har en god formgivning?

Hakekorsets sentralmotiv er bare to alminnelige linjer i et enkelt kors eller kryss. Særpreget oppstår fordi alle korsarmene ender i *vinkelhaker*. Selv om det dermed blir mange linjer, så er det ikke tvil om at de til sammen bare utgjør en eneste figur. Det danner seg en slags rytme og bevegelse i alle disse vinklene som veksler både med hverandre og med åpningene mellom dem.

Hakekors og mye som ligner

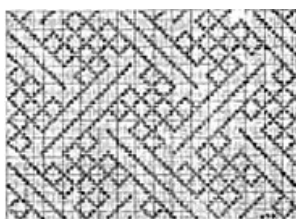
Vi kan i dag konstatere at hakekorset, og de mange symboler som ligner på det, har vært brukt og beundret av mennesker rundt om på kloden gjennom flere tusen år. Også her i Norge. Hvorfor har de brukt det?

- Noen hakekors må ha vært brukt til ren **magi**; å påkalle de gode makter og avverge de onde. Kanskje

har det også vært noen hekser og trollmenn i gamle dager som brukte hakekorset til å påkalle ondskap? Vi vet ikke.

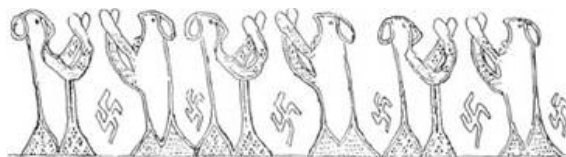
- Andre kan ha brukt hakekors til å **symbolisere sol**, varme og annet som er godt og positivt. Det er sikkert mange som har tenkt at korsarmene med hakene kan symbolisere solstråler. Vi vet at hakekors har vært populært som symbol for hell og lykke, i både vestlige og østlige kulturkretser.
- Hakekors kan ha vært brukt av en mer jordnær grunn: Tegnere, vevere og andre formgivere har simpelthen **likt** hakekorsets særpregede utseende. De tok derfor hakekors inn i dekorasjoner og flettet det inn i mønstre, bilder og annen kunst.
- Så har vi hakekorset som **kjennetegn** og merke: Det har nok vært mennesker som tok hakekorset som bumerke og kjennetegn, bare fordi de likte den spesielle formen. Andre tok det trolig fordi de ville vise samhörighet med bestemte andre personer eller gårder som allerede hadde hakekorset som merke. Vi finner i det hele tatt veldig mange hakekors i de gamle bumerkene.

Går vi først tilbake til *bronsealderens helleristninger*, finner vi både hakekorset og varianter av det. En av variantene har armer som ikke er rette, men går ut i spiraler. En annen variant har et rettlinjert hakekors der armene er forlenget ut i vinkler. Denne varianten er risset inn på en stein fra eldre jernalder og den er fra Kårstad i Stryn. Vi har andre hakekorslignende figurer på bruksting fra ca år 500-600 etter Kristus. Da ble hakekorset tatt inn både som mønster på ulltøy og i ornament på draktspenner 2). Det dukker også opp i miniatyruavgave på små runde metallstykker, ”brakteater”, som ligner mynter og som bl.a. er funnet i Heddal 3).

Hakekors som nærmest er skjult og innvevd i firkantmønster. Tekstil fra samme tid som Osebergfunnet, i Stavanger museum.

Vikingene brukte hakekors; ikke minst ser vi det i vikingskipet fra Oseberg som nå er datert til året 834. Der finner vi hakekorsformer innvevd i tøyestykker, innlagt på metallbeslag og risset på sengestolper. Disse fine tingene stammer fra det rike gravutstyret til den såkalte ”Osebergdronningen” 4). Hun ble hauglagt på Oseberg i Vestfold. Alt det flotte gravutstyret forteller oss at hun må ha vært en betydningsfull dame som hadde en mektig ætt til å sørge for gravleggningen. De hersket i vestfoldområdet og kanskje i Grenland også? Vel, uansett så var de ikke særlig langt unna.

Kvinnefigurer med hakekors på fragment 7 i Osebergfunnet

Fra kristen tid har vi også gamle former for hakekors. Blant annet inne i skriblerier, ”graffiti”, på veggene i Kaupanger og Røldal stavkirker 5). Men der hadde hakekorsene neppe en viktig betydning og de var nærmest usynlige.

Noe helt annet blir det når bruken av hakekorset skifter karakter og det går over til å bli *kjennetegn for personer*. Denne overgangen ser vi i Norge fra og med 1300-tallet. Da ble hakekors plassert som hovedmotiv i noen personlige seglmerker 6). Slike små personsegl fungerte som viktige signaturer og identifikasjonsmidler. Seglene ble festet til dokumenter av folk som utstedte dokumentene eller som var sannhetsvitner på det som sto der.

De fleste av disse seglene har *bumerker* som hovedmotiv i seglbildet. Bumerker er personlige kjennetegn og de står dominerende midt i den sirkelrunde seglflaten 7). Et bumerke er en figur som består av linjer eller streker. Mange bumerker ligner derfor på runer. Andre bumerker har internasjonale figurer, så som kors, stjerner, sirkler og triangler. Ofte står bumerkene som skjoldmerker og minner om våpenskjold. Bumerkene er likevel prinsipielt noe annet enn våpenskjold, fordi våpen består av flater og farger, ikke streker. Vi kan følge bruken av segl med bumerker i mange hundre år, helt opp til på 1800-tallet. Gjennom denne lange tidsperioden ser vi hakekors i en mengde former. Det synes som merker med hakekors særlig ble brukt av bøndene. For øvrig finner vi bumerker både i Grenland, Telemark nordenfor og ellers i Norge, samt i hele Nord-Europa.

Hva er det eldste bumerket med hakekors i Grenland ? I allfall ett fra 1591 for da har vi et bumerkesegl med en form for hakekors. Dette seglet ble eid av en bonde og lagrettemann, *Orm Jonsson* på gården Vinje i Bamble 8). Trolig har vi her en tradisjon som fortsetter. Over hundre år senere, i 1731, brukte bonden Tollef Gislessøn på den samme gården, et segl med en form for redusert hakekors. I dette korset er de små hakene fjernet på to av korsarmene. Jeg skal nedenfor si mer om denne variantformen. Vi kan allerede nå legge merke til at vi kan ha en utvikling fra et komplisert merke til et enkelt og ikke det motsatte.

Et fullstendig hakekors har vi fra 1760-årene. Dette hakekorset er skråstilt og tegnet med like armer og haker. Seglet tilhørte bonden Lars Andersson på Rosland i Bamble. Nå er avstanden ikke lang mellom de to gårdene Vinje og Rosland. Kan folk på de to gårdene ha vært påvirket av hverandre da de valgte hakekorsmotiver ?

**Orm Jonsson Vinje 1591 Tollef Winnie 1731 Lars
Rosland 1760-årene
Bondeseigl fra Bamble**

Vi finner et hakekors i Holla også i 1591. Det er i seglet til "Oluff" på Omtvedt. Seglet står på en skriftlig fullmakt til de bonderepresentantene som skulle dra inn til Akershus. Der deltok de i den seremonien som ble kalt "hyllingen" av kongen 9). På en annen fullmakt fra 1591, finner vi det samme reduserte hakekors som senere ble brukt av Tollef på Vinje. Det står i seglene til de to bøndene Knut Leikvam og Peder på "Lodevold" fra Sauherad.

Jeg hopper nå til siste del av 1800-årene. Da kom hakekorsene inn igjen som dekorasjon i tidens nye stilarter. Vi kan se at hakekorsene blir brukt i dragestil og jugendstil, særlig i border og mønstre. På den tid var det at noen små nasjonalistgrupper i Tyskland grep fatt i hakekorsene som symbol. Det skriver jeg mer om nedenfor.

Er det noen forbindelse mellom hakekors og øl? Ja, fra 1880-årene hadde Carlsberg-bryggeriet i Danmark hakekors som merke på sine flaskeetiketter. Carlsberg sluttet med hakekorsene i løpet av 1930-årene, da nazistene kom til makten i Tyskland 10).

Vennlige hakekors på et romantisk postkort og i en gresk bord

Folk må ha sett hakekorsene i Grenland også før naziokkupasjonen, men det meste er borte nå. Ofte tenker vi ikke på hakekorsene hvis det har en annen form enn den versjonen som nazistene brukte. En gang da jeg var barn, ble jeg veldig overrasket hjemme da jeg plutselig så at det var små hakekors på kanten av et nattbord. Hakekorsene var midt inne i en firkantet, gresk bord som har linjer i vinkel. Lignende hakekors i mønstre ser vi ennå på smijernsdørene til det tidligere Oslo lysverker, på Solli plass i Oslo. Andre varianter av hakekors finner vi i Vigelandsparken i Oslo og flere andre steder.

-

Hvor i verden kommer hakekorsene fra ?

Forskerne på 1800-tallet hadde en enkel forklaring: Hakekorset stammer fra Hellas og spredte seg derfra til andre kulturer 11). I dag vet vi at utviklingen ikke foregikk på den måten. Vi må slå fast at hakekors og lignende figurer var kjent innenfor mange, større kulturer langt bakover i tiden. Helt fra fem-seks tusen år før Kristus har vi hakekors på keramikk og i bergkunst både fra Øst-Europa og Mesopotamia. Fra Sør-Europa, Egypt og Armenia har vi litt yngre hakekors i helleristninger og på keramikk. Dessuten finnes varianter av hakekors i Amerika, fra tiden lenge før Columbus. Hakekorset har derfor ingen entydig historie og utvikling.

Jeg mener at flittige formgivere har funnet opp hakekorset flere ganger uavhengig av hverandre. *Design* er jo ikke en ny beskjeftigelse i vår tid. Formgivere har det vært i alle kulturer. En formgiver er en person som prøver seg fram og eksperimenterer med linjer, former og andre uttrykksmidler.

Det må ha vært mange formgivere som har forsøkt seg med hvordan de kan variere og fornye et enkelt kryss eller et kors; en X og et +. Etter en stund kan en formgiver vanskelig la være å trekke og bøye litt ytterst på korsarmene. Da oppdager han eller hun at det kommer fram et hakekors eller noe som ligner på det, og at dette nye blir en spennende form. Eller vi kan tenke oss en kreativ person som prøver seg og tegner opp mange kryssende linjer og mønstre. Også denne formgiveren vil lett komme bort i noe som minner om et hakekors. Ja, til og med den som bare setter seg ned og fletter eller vever et par bånd, vil kunne se at kryssingene kan danne hakekorslignende former. Slike situasjoner må ha oppstått mange ganger i historien, tror jeg. Stort merkeligere og vanskeligere er det neppe.

Vi bruker navnet *hakekors* og det er naturligvis fordi korset har linjer eller armer som ender i haker - enten hakene er vinkelrette, skrånede eller bøyde. Vi bruker ordet hakekors i skandinaviske språk og tilsvarende på tysk. På engelsk har de imidlertid det gamle og spesielle ordet *fyrfot*. Ordet skal visstnok være dannet av "full foot" eller av det angelsaksiske "fower fot" som betyr fire føtter.

På både engelsk og andre språk er *svastika* det mest kjente og vanlige navnet i dag. Swastika, suastika eller lignende skrivemåter, går tilbake til et svært gammelt ord fra India. Ordet er på sanskrit og skal bety "være til lykke" eller lignende. Hakekorset har også et gresk navn, *gammadion*, fordi korsarmene ligner på den greske bokstaven gamma. På fransk blir hakekorset derfor kalt "croix gammée".

Γ

Den greske bokstaven gamma

Hakekorset som symbol

Bruker vi en figur eller et bilde som symbol, da betyr det at selve symbolet *ser ut* som noe, mens det *betyr* noe annet. All symbolikk er dermed en fortolkning av noe vi ser. Men hvordan folk tolker et bilde, avhenger av kulturstrømninger, tradisjoner, tid og sted. Dermed kan symbolikken og

tolkningene bli svært så forskjellige. Det gjelder for både hakekors og mange andre figurer.

Selv de mest vanlige symbolene har hatt veldig forskjellige betydninger. Ett og samme symbol kan til og med ha betydd motsatte egenskaper. Kristendommens kors er et romersk strafferedskap som kan bety død og lidelse, oppstandelse, frelse og evig liv. En løve er et symbol i kristne bilder på Jesus, konge eller djevel. På samme måte er det skiftende symbolikk for kjente figurer som stjerne, halvmåne, lilje, øks osv. Akkurat som ideer og oppfatninger veksler, så veksler også symboler og det folk har ment at de skal bety.

Det er riktignok noen som har påstått det motsatte: de mener at symbolske figurer er spesielt stabile og stadig har samme betydning. Trolig bygger de denne oppfatningen mest på bruken av det kristne korset fra og med 3-400-tallet e. Kr. Men i andre verdensdeler har korset betydd noe annet og korsets symbolikk er ikke entydig i kristendommen heller.

Jeg tror ikke at hakekorset har eller har hatt noen entydig symbolikk. Jeg er enig med de moderne symbolgranskerne i at alle symboler kan bety alt, avhengig av tid og sted. Evige og allmenngyldige symboler finnes ikke.

Hakekors og "arier" ?

Det var en ulykke for hakekorset at noen små ytterliggående tyske nasjonalistgrupper, kastet seg over det, sent på 1800-tallet. Uten disse utgruppene, hadde nazistene neppe funnet fram til hakekorset. Da hadde vi sluppet at det ble nærmest ødelagt som positivt symbol. Nasjonalistene og nazistene baserte seg på noen luftige teorier. De tolket hakekorset som et særlig *arisk* og guddommelig merke. Hakekorset skulle stå i motsetning til andre folkegruppers merker. For å få en så sær teori til å stemme, måtte de la også folk i India bli med blant "arierne". Indiske buddhister bruker jo hakekorset så mange steder. De tyske nasjonalistenes forklaring var at inderne en gang skulle ha utvandret fra et "felles arisk urhjem". Det skal ha ligget i Kaukasus eller kanskje til og med i Afghanistan. Her var det snakk om lange historiske linjer. De indiske buddhistene har brukt hakekorset som et positivt symbol, i bort imot 2500 år. Etter hvert har de spredt hakekorset videre til Tibet, Kina, Japan og Sørøst-Asia.

Hitler og hans nazister tok teorien om arierne med hakekorset, inn i sin ideologi om fører og herrefolk med tyskerne i spissen. Nazistene hadde en helt annen virkelighetsoppfatning enn buddhistene. Men det iøynefallende hakekorset, det tok nazistene likevel som sitt eget særmerke. Hos buddhistene er hakekorset et fredelig tegn, men hos nazistene sto det bl.a. for rasisme, ekspansjon og aggresjon.

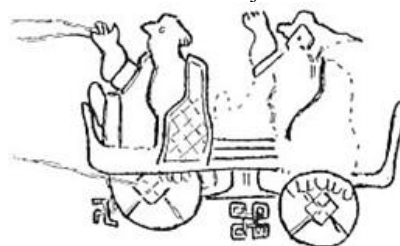
Odins merke ?

Det har vært mange andre spekulasjoner om hakekorsets symbolikk. En teori som berører Skandinavia, er at hakekorset var Odins merke, på samme måten som hammeren var Tors merke. Noen forskere har spekulert over dette, etter å ha studert sagaer og fortidsminner, bl.a. brakteatene fra Heddal og andre steder. På brakteatene er det

et sterkt stilisert hode ved siden av et bitte lite hakekors. Det skal tolkes som hodet og merket til Odin, mener disse forskerne. Dette er nokså tynne bevis og jeg er ikke overbevist. Men at én eller flere personer i et visst tidsrom, kan ha brukt hakekorset for å symbolisere Odin, det kan jeg naturligvis ikke utelukke.

Hakekorset og valknuten

På et vevd tekstilstykke som ble funnet i Osebergskipet, er det et stort opptog av mennesker og hester med vogner. Inne mellom disse figurene står små hakekors. Flere steder er hakekors plassert nær *valknuter*, dvs en figur som er knyttet sammen av fire løkker, eller som en midtstilt firkant med like firkanter ved hvert av de fire hjørnene.

Hakekors og valknute under en vogn. Tekstil fra Osebergfunnet.

Valknuten er også blitt kalt for *St Hans-kors* eller *Johanneskors*. Akkurat disse to symbolene, hakekorset og valknuten, forekommer sammen også på ting fra Amerika før Columbus. Hvorfor opptrer de to sammen? Den mest nærliggende forklaringen kan være det vi ser; at valknuten er lukket og bundet uten åpninger, mens hakekorset er åpent og sprikende mellom hakene.

Denne motsetningen mellom åpen og lukket, kan da kanskje ha symbolisert motsatte fenomener. Jeg tenker på dag og natt, lys og mørke, himmel og jord, liv og død, mann og kvinne. Sammen kan hakekors og valknute i så fall symbolisere både motsetningene og helheten; døgnet, evigheten, et menneskepar eller andre enheter. Hvis dette har vært symbolikken, kan den ligne tolkninger av det kinesiske *yang* og *ying* symbolet. Vi har dessuten en tilsvarende symbolikk i de to tegnene *alfa* og *omega*, som er første og siste bokstav i det greske alfabetet. Vi ser bokstavene sammen bl.a. i norske kirker. Der symboliserer de ordene fra Johannes' Åpenbaring: "Jeg er Alfa og Omega, den første og den siste, begynnelsen og enden."

Hakekorset og hjulkorset

Hakene på korset er blitt tolket som et symbol for *sol* og *solstråler*. Denne tolkningen går fra det rent konkrete, sol og varme, over til de høytflygende nazistiske ideer om de sterke naturkrefter, dominans, ekspansjon og lignende. Som en oppfølging av slike tanker, valgte de norske Quisling-nazistene å ta en sirkel med et kors i, som sitt partimerke. De kalte denne figuren for "solmerket" eller "solkorset", og de brukte ikke det mer direkte og prosaiske ordet *hjulkorset*. Figuren ser vi bl.a. på plakater og frimerker fra okkupasjonstiden.

Vi finner hjulkorset også på 1700-tallet, brukt som bumerke i flere segl fra bønder på Vestlandet 12).

Hjulkorset har mange varianter.

Gamle sirkler og hjul kjenner vi fra Grenland, bl.a. som figurer i helleristningene på Vattenberg og Mæla ved Skien. Ja, de kan ha symbolisert sol, men også vognhjul eller annet som vi i dag har vanskelig for å forstå fullt ut. Helleristningene skapte begeistring hos den kjente forretningsmann og lokalhistoriker, *O.H. Holta*, som bodde på Lagmannsgården i Gjerpen ved Skien.

Holta filosoferte mye over hva helleristningene kunne bety. Om dette skrev han en lang artikkel: "Helleristninger, lønruner og korstegn" i årsskriftet for 1922 til Historielaget for Telemark og Grenland. Holta slo til med lange sitater på tysk og han sluttet seg til de luftige teoriene om "den ariske folkeæt" som skal ha hatt "solhjulet" og hakekorset som sine hellige tegn.

Selv kom Holta også med noen ganske vidtgående fortolkninger. Han skrev at stedsnavnet Vattenberg kommer av Odins ("Wuotans") berg, mens Mæla skal være "Mihila, der betyr den store eller sterke, og er ensbetydende med Odin."

Et hakekors, en variantform eller noe annet ?

Det er så mange varianter av hakekorset at de kan komme til å gli over i andre symbolske figurer. Hvor mye kan vi endre hakekorsets form før det går over til å bli noe annet ? Vi kan prøve å finne ut hva formgiveren og den personen som brukte denne spesielle figuren har ment. Ville de at den skulle være et hakekors ? Kanskje skulle den bare ligne ? Eller skulle den forestille noe helt annet ?

Spørsmålet om det er et hakekors eller ikke, kan ha betydning for både *ættehistorie* og *juss*.

- Slektsgranskere ønsker å finne ut om det er forbindelseslinjer til andre som bruker tilsvarende figurer, særlig til slektninger, tidligere eiere av en gård, naboer, andre i distriktet, yrkesfeller osv.
- Dommere og advokater vil vurdere om figuren er et hakekors som er brukt til å krenke noen på en forbudt måte; for i så fall vil gjerningsmannen kunne bli straffet. Jeg kommer tilbake til dette nedenfor.

Når vi skal ta for oss hakekorsets form, synes jeg at vi må starte med nazistenes utforming. Deres formgivning er mest kjent i dag, den er gjennomarbeidet og svært gammel. Selv om vi starter der, må vi huske på at hakekorset har mange flere former som også er svært gamle. Selv nazistene holdt seg med et par-tre utgaver av hakekorset, fordi de snudde litt på det.

De mest kjente formene

Det er typisk for nazistene at de ga hakekorset en streng form, med rette og like linjer. Denne formen var viktig i all den voldsomme propagandaen. Nazistene brukte hakekorset som kjennetegn for partiet og symbol for ideologien. Deres grafiske formgivere gjorde hakekorsets linjer tykke og brede. Dermed ble hakekorset nærmest en figur av flater og ikke av linjer eller streker. En så kraftig og lett kjennelige form passet godt i faner og flagg, på armbind, plakater og en masse andre steder. Alt dette opplevde folk i Grenland gjennom okkupasjonsårene; de fikk hakekorset rett i ansiktet som et uttrykk for råskap, vold og makt.

Vi vender oss vekk fra dette. Vi går tilbake til de hakekorsene som forekommer hos oss fra gammel tid. Da har vi hakekors i alle de tre versjonene ovenfor og enda i mange flere. Den strenge og nøyaktige formgivningen er det ikke alltid i de små seglene med bumerker. Likevel er det tydelig at de er versjoner av samme grunntyper. Vi begynner derfor med hakekorset fra **versjon 1** ovenfor. Den synes ikke å opptre i Grenland, men den står i et segl fra 1372 for Bjarne Gudleikson, Tjølling i Vestfold. Senere møter vi den i bumerker fra flere steder i Norge (13).

Fortsetter vi med **versjon 2** ovenfor, finner vi at den er et hakekors av samme type som den første. Hakekorset er nå bare blitt stilt på skrå. Da ser det nesten ut som hakekorset roterer rundt og det kan minne mer om et solsymbol. Denne grunntypen er innvevd flere steder i tekstilene fra Osebergskipet, altså fra 800-tallet. Så vidt jeg vet, har vi det ikke i Grenland før i 1760-årene. Da ble det skråstilte hakekorset brukt som bumerke i Bamble av bonden Lars Rosland, som jeg nevner ovenfor. Han er en av de få som har et hakekors som er strengt formet med helt like korsarmer og haker.

Selv om vi ovenfor har en egen **versjon 3** av hakekorset, så er den bare en speilvendt utgave av versjon 1. Denne speilvendte typen er også vevd inn gjentatte ganger i tekstiler fra Osebergskipet med litt varierende formgivning i detaljene. Versjon 3 har jeg ikke funnet i Grenland, men den er bumerke i et segl fra 1391 for Rolf Lodenson i Vestby. Senere finner vi flere av den samme typen på 1700-tallet i bumerkene fra Sunnmøre, Hardanger og Hordaland. Der er denne typen mer vanlig enn versjon nr 1.

Hakekorset i juridisk søkelys

Nazistenes hakekors har funnet sin plass i rettshistorien og domspraksis. Under feiringen av 1. mai i 1933 var det fire menn som firte et par tyske flagg med hakekors som hang på det tyske konsulatet i Narvik. Mennene skar ut hakekorset og heiste flaggene opp igjen. Dette var en klar politisk demonstrasjon. Den førte til at de fire ble tiltalt for å ha hånet en fremmed stats flagg og dermed ha overtrådt straffeloven § 95. Hakekorset var kort tid før blitt tatt inn i

det tyske nasjonalflagget, etter at nazistene hadde kommet til makten. De norske demonstrantene forsvarte seg i retten med at de ikke hadde ment å håne det tyske nasjonalflagget. Meningen var bare å demonstrere mot nazisymbolet og nazismen. Likevel ble hver av gjerningsmennene dømt til å betale en bot på 50 kroner. Høyesterett kom til at de ville ha revet ned flagget uansett om det var et nasjonalflagg eller bare et partiemblem. Dermed ble de dømt for noe som i rettsvitenskapen kalles for ”hypotetisk forsett”. Dommen ble avsagt under dissens og er gjengitt i Norsk Retstidende 1933 side 1132 ff.

Straffeloven § 95, 1.ledd

Den som her i riket offentlig forhåner en fremmed stats flag eller riksvåpen, eller som medvirker hertil, straffes med bøter eller med hefte eller fengsel inntil 1 år.

I vår tid er politiske demonstranter blitt dømt etter den samme lovbestemmelsen, men da var det fordi de ødela det amerikanske nasjonalflagget. Disse demonstrantene ville nettopp håne og skjende ”stars and stripes”-flagget som en protest mot amerikansk utenrikspolitikk. Brenning av flagg skjer i mange land som politiske demonstrasjoner. Da kan vi diskutere hvor langt dette bør være tillatt på grunn av ytringsfriheten. Nylig har vi også sett i et underholdningsprogram, at flaggbrenning ble brukt som et ironisk virkemiddel.

Ytringsfrihet var det lite av under okkupasjonen i 1940-45. Da slo de tyske okkupantene og det norske naziregimet, ned på alt som kunne tas for hån og forakt mot hakekors og ”solkors”. De ga strenge straffebestemmelser mot slikt. Dessuten la de restriksjoner på folks bruk av det norske flagg, for å hindre at det ble brukt for mye. Men det er en annen historie ...

I våre dager er det fortsatt aggressive personer som bruker hakekorset til symbol for nazistiske og rasistiske ideer. Antirasistiske grupper har derfor bedt om at alle hakekors blir forbudt. Stortinget gikk ikke så langt, men endte med å gjøre bare en kort tilføyelse til straffeloven § 135 a. Denne bestemmelsen retter seg mot flere former for trakassering og diskriminering, blant gjennom ”uttalelse eller annen meddelelse”. Etter disse ordene har Stortinget i 2003 tilføyd: ”herunder ved bruk av symboler”.

Straffeloven § 135a, 1. ledd

Med bøter eller fengsel inntil 2 år straffes den som ved uttalelse eller annen meddelelse herunder ved bruk av symboler, som framsettes offentlig eller på annen måte spres blant allmennheten, truer, forhåner eller utsetter for hat, forfølgelse eller ringeakt en person eller en gruppe av personer på grunn av deres trosbekjennelse, rase, hudfarge eller nasjonale eller etniske opprinnelse.

Hakekorset har mange andre former

Som vi allerede har sett, er det mange utforminger av hakekorset. Vi kan støte på former med skrå korsarmer og med haker som peker flere veier. Andre former består av buer, bøyde linjer, krøller og slyngninger. Da er de helt på kanten av å være hakekors, men de kan ligne og de kan være ment som varianter. Slike buete hakekors dukker opp i

norske bumerker så vel som i gamle kulturer fra flere verdensdeler.

4

5

*To gamle typer av hakekors. Den ene typen står også i et skjold fra seglet til bonden **Olluff Røbølle**, Hedrum i 1610*

Nå skal jeg starte med de rettlinjete hakekorsene. Da er det ikke tvil om at **type 4** er et hakekors, selv om både korset og hakene er stilt på skrå. Denne typen er gammel og den er vanlig i mange land. Vi har den i Norge iallfall fra 1395 som bumerke i et segl fra Anund Jakopson i Røyken. På 1700-tallet går typen mye igjen blant bumerkene til bønder fra indre østland 14) og på Vestlandet. I Telemark har vi type 4 i seglet til Oluff på Omtvedt i Holla, som jeg nevner ovenfor. En annen variant som ligner denne typen, ser vi også fra 1591, i seglet til Bjørn på Tinnes i Heddal.

Mer uvant er kanskje **type 5** der midtkorset er på skrå og dermed blir til en X eller et kryss. Denne typen er blitt kalt for to *krysslagte dobbelthaker*. Det er fordi vi kaller figuren en "hake" når den består av en strek eller en stav med bare en liten skråstrek fra det ene endepunktet. Dermed blir det en "doppelthake" når det er små skråstreker som stikker ut fra hver ende og til hver sin side. En lignende form for hakekors har vi i Grenland fra året 1665. Der ser vi slike haker og kryss i et bumerke, men det avviker på den måten at krysset i tillegg har en ekstra midtstav ned fra kryssingspunktet. Dette er bumerket i seglet til bonden Thoer Aabye i Bamble. Gården Åby ligger forresten heller ikke så langt fra de to gårdene Vinje og Rosland der folk brukte andre former for hakekors. Bumerker med hakekors av type 5 er også vanlige i Vestfold, Hardanger, Hordaland og på Sunnmøre, bl.a. så sent som i et bumerke fra 1811.

Typene 6 og 7 er bøyde kors

Vi skal se litt på de to bøyde typene 6 og 7. De kan opptre i ren form, slik som her. De kan også være bare grunnriss i andre figurer som er blitt bearbeidet videre. Hvis vi ser på **type 6** som en grunnform, kan vi regne også alle andre *bøyde kors* som varianter av hakekors? Det kan være å gå litt langt, men noen varianter må vi ta med. Ialffall har vi et klart hakekors med bøyde armer, i et bumerke fra 1788 som tilhørte Jakop Knutson, Ovrå i Stranda på Sunnmøre.

Det gir et litt annet synsinntrykk, når det bøyde korset har armer som er gjort brede og ikke bare består av smale linjer. Slike bøyde kors er det på noen skjold som er brodert på det kjente, franske *Bayeux-teppet* fra ca år 1100. Dette er et langt veggteppe som skildrer Vilhelm erobrerens invasjon av England. De bøyde korsene står bl.a. på skjold som holdes av hærmennene til kong Harald Godvinson.

Bøyde kors på to spisse og et avrundet skjold fra Bayeuxteppet

Lignende korstyper kan vi finne også i andre bilder fra denne tidsperioden. Mye eldre er derimot en beslektet korsform med bøyde armer og utposinger ytterst på armene. Denne typen er det flere av i helleristninger fra Sør-Europa. Fordi de ligner på blomster, er de blitt kalt "Rosa Camuna".

Går vi enda et langt skritt videre, til merker som bare ligner så vidt på bøyde kors, kan vi se på de bøyde *virvlene* som deler et skjold opp i seks like deler. Da har vi et segl fra 1391 med skjoldet til lagmannen Harald Håkonson i Skien, og et par segl året etter for Einar Ormsson og Bjarne Ogmundsson. Disse skjoldene har imidlertid ikke hakekors. Virvler finnes i dag i flere nye kommunevåpen og i mange gamle personvåpen.

Det siste korset ovenfor, **type 7**, har spiraler som endestykker på armene i stedet for haker. Typen er derfor i ytterkant av hva vi kan regne som varianter av hakekors. Vi finner denne typen mest i ornamenter bl.a. fra bronsealderen som stadig brukte spiralmønstre. Et spiralkors med tre armer har vi i flere helleristninger, bl.a. fra Rolvsøy i Østfold og Båhuslen.

Hakekorset kan være flettet inn i andre figurer

Vi kan la antallet hakekors øke enda mer, når vi tar med de hakekorsene som er *flettet inn* i andre figurer og mønstre. Hakekorset kan da inngå som en helt underordnet figur. Dermed kan det ha vært nokså tilfeldig at det er blitt hakekors fordi flere linjer krysser hverandre. Ofte oppdager vi ikke hakekorsformen, før vi ser veldig nøye etter.

Hakekorset oppstår nærmest av seg selv, når det utgjør midtpunktet i et "vinkelkors" og lignende kompliserte figurer. Midtpunktet er inne i kryssingspunktet mellom vinkelarmene til det store korset. Der overlapper vinklene hverandre, slik at kantene er inne i hverandre og ligner et lite hakekors. Varianter av denne typen korsfigurer ser vi på ting fra Osebergskipet og på runesteiner fra vikingtiden, bl.a. fra Valdres og Toten. For så vidt kan vi kanskje ta med i denne gruppen også *P-korset*, som kan være en videreutvikling av hakekorset ("det gode merket" til Fantomet i tegneserien). Et

hakekors der bare en av armene har P i stedet for en hake, var i 1745 bumerket til Peder Knutsson, Viddal i Hjørundfjord på Sunnmøre.

Knud Laake
Nannestad
1703

**Anders
Seigersta**
Hedrum 1591
Bondesegl fra
Vestfold

Elof Norby
Hedrum 1591

Varianter i mengder av norske bumerker

Gjennom flere tusen år er hakekorset blitt utviklet videre til et høyt antall varianter. I denne lange tidsperioden må det derfor ha vært mange formgivere, selv om vi nå ikke kjenner navnene deres. Disse formgiverne har greid å stadig lage nye varianter og de har hatt sine metoder, så som:

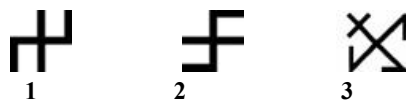
- 1 Å trekke fra linjer
- 2 Å føye til linjer
- 3 Å bøye linjer
- 4 Å snu og vende på haker, vinkler og andre linjer
- 5 Å kombinere hakekors med andre figurer
- 6 Å kombinere to eller flere av disse metodene

Formgiverne kan lage et nesten uendelig høyt antall varianter ved å bruke slike metoder – ofte med flere av metodene samtidig.

Det er i bumerkene vi ser de fleste variantene av hakekorset. Bumerker er kjennetegn som skulle identifisere personer. Derfor skulle hvert merke være unikt - iallfall i det området og den tidsperioden da det ble brukt. Likevel er det til enhver tid mange bumerker som ligner på hverandre. Da var nok formålet nettopp å vise at disse personene har hatt en bestemt forbindelse med hverandre.

Det virker som om de på Vestlandet hadde særlig mange varianter av hakekorset i bumerkene. Men kanskje er det et misvisende inntrykk, fordi de fleste bumerkene som pr i dag er gjengitt i trykte bøker, stammer fra Vestlandet. Sannsynligvis har det eksistert et høyt antall bumerker med hakekors også i andre landsdeler; de er bare ikke trykt enda. Heller ikke er det forsket så mye på bumerkene. Vi vet f.eks. ikke hvorfor det virker som hakekorset var mer populært i Borgund enn i de andre bygdene på Sunnmøre.

La oss nå se på noen velkjente former og varianter som er brukt både på Sunnmøre og i andre deler av landet. Alle de åtte variantene nedenfor er dessuten blitt utviklet videre til en masse andre varianter.

Varianter som beveger seg bort fra hakekorset

Midt i de mest vanlige hakekorstypene er det et rettvinklet og likearmet kors, som et + eller plusstegn. Denne grunnleggende, rette korsformen er med i hver av de tre første variantene ovenfor. I den fjerde varianten er korsarmene stilt *på skrå* i forhold til hverandre; som et X eller et kryss. Ingen av disse grunnformene er nok laget med tanke på det vanlige, kristne korset. Jeg tror de fikk slike former bare fordi disse linjene er lette å hugge, skjære eller risse inn i treverk og metall.

Vi ser i den enkle **variant 1** at de to hakene er tatt vekk oppe og nede på den loddrette korsarmen. Denne amputerte utgaven av hakekorset hadde Anund Stoche i Bamble som sitt bumerke i 1732. Han bodde på gården Vestre Stokke som ikke ligger så veldig langt fra de tre andre gårdene i Bamble der de brukte hakekorslignende bumerker på 1700-tallet.

Egentlig er **variant 2** den samme figuren som i variant 1, bare vridd litt rundt. Variant 2 ble brukt som bumerke i 1591 av Knut på Norendal i Sauherad, og i 1703 av bonden Guldbrand Skukestad i Aurskog, samt i 1740 av bonden Jon Johansen, Bjørnøy i Borgund.

En ganske særegen og komplisert utgave er **variant 3**; den har skrå haker og en liten tverrstrek i stedet for en av hakene. Denne varianten har jeg omtalt allerede, fordi den er den eldste hakekors formen i bumerkene fra Grenland. Den var i 1591 bumerket til Orm på Vinje i Bamble. Samme variant, men speilvendt og uten tverrstreken, står senere i seglet til lagrettemannen Peder Øruig i Eidanger 15).

Variant 4 og en "dobbelthake"

Den neste, **variant 4**, er mer vanlig og den består av en krysslågt rett linje (en "stav") og en dobbelthake. Vi finner den som bumerke på 1300-tallet i et par norske segl og senere flere ganger på Vestlandet. Denne varianten har vi i Grenland fra 1738 i seglet til bonden Søren Klep. Han bodde på gården Svarestad i Bamble som ligger langt unna de andre gårdene jeg har nevnt hittil. Imidlertid finner vi en variant med krysslågt enkelthake og dobbelthake i et bumerke på den nærliggende gården Asdal. Det ble brukt i segl fra 1622 av Halduord Asdaal.

*En enkelthake som er basis for de to variantene 5 og 6.
Skjold med krysslågte haker eller vinkelhaker for bonden
Lars Grue, Eidsvoll i 1707.*

I **variantene 5 og 6** har vi to krysslagte enkelthaker. De kan være ment som selvstendige figurer eller som varianter av hakekors. For å finne ut hva meningen har vært, må noen derfor starte nærmere undersøkelser. Her er det mange oppgaver for slektsgranskere og lokalhistorikere ! Alle disse variantene var veldig populære som bumerker. Vi finner dem i Bamble, Gjerpen, Eidanger og andre steder i Telemark. De opptrer dessuten i Vestfold, Hardanger og Hordaland, samt på Sunnmøre. Tidligst ser vi typen i et norsk middelaldersegl: det er for Albrekt Engelbrektson Styve i 1389 som var rådmann i Oslo. En variant av de krysslagte stavene med enkelthaker, opptrer i Grenland allerede 1398-99. De er i et par segl som tilhørte lagrettemannen Svein Vagleikson i Skien. Bumerket i seglet har en liten tverrstreke nede på den ene haken. Også her står merket i et skjold. Det har en spiss nederst og er av en type som i dag brukes mye i offentlige våpenmerker.

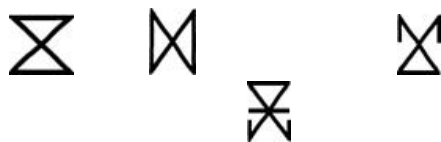

Svein Vagleiksons segl fra Skien i 1398

Hakekorset og timeglasset

Hakekorset hører med i en rekke av eldgamle symbolfigurer som går igjen fra den ene kulturkretsen til den andre. Mange av de internasjonalt kjente figurene brukes den dag i dag. Vi kjenner vel igjen symbolet ”timeglass” ? Det har vi hver dag på skjermen til datamaskinene. Der er timeglasset et lite varsel om å vente. Lignende figurer finner vi ellers hele veien bakover til helleristningene. Gjennom årtusener har timeglasset en enkel grunnform; bare to trekanter med spissene mot hverandre. Men dette er grunnformen og den har mange varianter. Setter vi f.eks. timeglasset på siden, ser det ut som den runen som tilsvarende vår bokstav D.

Vi ser forskjellige varianter av timeglasset i bumerker fra både Grenland og resten av Nord-Europa. En variant har på midten av timeglasset en tverrstreke og en liten tilleggsstav. Denne ser vi i bumerket fra 1591, som ble brukt av Torjus på Fen i Holla. Samme figur kjenner vi også fra andre steder i landet.

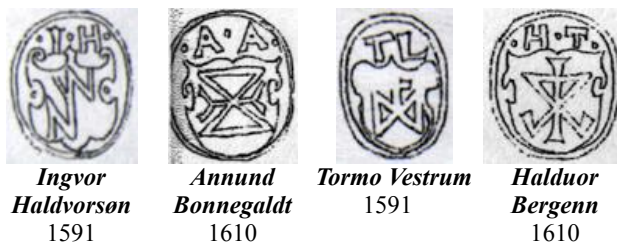

To timeglass og de to variantene 7 og 8

Jeg tror at **variantene 7 og 8** er blanding av timeglass og hakekors. Begge to er brukt ganske mye i bumerker. Dessuten er de blitt utviklet enda mer, med små streker i tillegg og fradrag. Variant 7 er for øvrig en av de få figurvariantene som har hatt sitt eget navn. I Hardanger brukte de det spesielle navnet ”førkja” på variant 7, forteller Haukanes. I hans bok er det dessuten flere eksempler på at

bønder i Sauherad, Bø og Heddal hadde bumerker med ”førkja” i segl fra 1591.

En blandingsform med tverrstreken midt på, har vi i **variant 8**. Den kjenner vi flere av i bumerker fra siste del av 1600-årene, bl.a. i Bamble for ”Aache” på Grummestad. Gården ligger et stykke fra de andre gårdene med hakekorsformer. Variant 8 ble imidlertid også brukt av Olle Kjørrestad på Kjørstad. Den gården ligger ikke langt fra de andre gårdene der folk brukte bumerker med hakekorsformer. I Gjerpen ble variant 8 brukt av Isak Sneltvedt (16), og i Sauherad hadde Håvar på Sund denne varianten som bumerke i sitt segl fra 1591. Vi finner samme figur flere steder i Hardanger, Hordaland og på Sunnmøre. Tverrstreken er byttet ut med en loddrett strek eller stav, i et bumerke fra Hedrum i Vestfold.

Et utvalg av variasjonsmulighetene for hakekors og timeglass i seglene til lagrettemenn fra Hedrum i Vestfold. Lignende bumerker har vi både i Grenland og resten av Telemark. Vi finner mange av dem også i bumerker fra Vestlandet.

[Hakekors, bumerker og ættegransking](#)

Kan vi knytte hakekorset og de forskjellige variantene direkte til *bestemte slekter* eller steder? Tja, svaret er usikkert.

[Stort sett vet vi foreløpig bare at noen hakekors med varianter følger bestemte gårder og slekter gjennom begrensede tidsrom.](#)

Fra folket på gården Lerstang i Eidanger har vi en dokumentasjon på en utvikling av varianter i bumerker. Denne serien fra 1591 og til langt ut på 1700-tallet består av en 6-7 bumerker. Der kan vi se varianter av haker, dobbelthaker, hakekors og timeglass, til dels med blanding av grunnfigurene. Som jeg skriver ovenfor, har vi i Bamble noen gårder som ligger ikke langt fra hverandre, der folk har brukt hakekorslignende figurer gjennom flere hundre år. Noe lignende er tilfellet i Borgund på Sunnmøre.

Ennå er det mye som ikke er undersøkt, så vi må passe oss litt i ættegranskingen. Det kan være farlig å trekke slutninger ene og alene fra en likhet mellom to bumerker. Vi må heller bruke en slik likhet som et støtteargument, dersom vi ellers har andre holdepunkter for at det er en forbindelse mellom bestemte personer og gårder.

-

Segl fra Lerstang i Eidanger

-

-

Henvisninger

- 1) Gudrun Cappelen: Noen av mine krigsopplevelser, Telemark historie nr 11-1990, Bø 1990, side 44. (Kortfattet omtale av tiden med motstandsarbeid i Skien og Oslo 1940-42, og som flyktning i Sverige og London 1942-45.)
- 2) Sofie Krafft: Pictorial Weavings from the Viking Age, Oslo 1956 side 27 og 59. (Tegninger av tekstiler funnet i Osebergskipet.)
- 3) Ludvig Müller: Det saakaldte Hagekors's Anvendelse og Betydning i Oldtiden, Videnskabselskabets Skrifter 5, København 1877, s. 29. (Refererer både forekomster av hakekors og flere teorier på den tid han skrev. Den er nå foreldet.)
- 4) Både rene hakekors og hakekors som del av ornament, se bl.a. den populærvitenskapelige boken av A. E. Christensen m.fl. : Osebergdronningens grav, Oslo 1992, bl.a. s. 232-233. 242 m.fl. og s. 99, 104.
- 5) Midtpunkt i store kors, se: Martin Blindheim: Graffiti in Norwegian Stave Churches, Oslo 1985, plate XXXVII og LX.
- 6) H. J. Huitfeldt-Kaas, O. Kolsrud m.fl.: Norske Sigiller fra Middelalderen, Kristiania - Oslo 1899-1950. (Segltegningene står etter årstall og verket har navne- og figurregister, samt henvisninger til Diplomatarium Norvegicum.)
- 7) Hans Cappelen: Bumerker i Norge. En oversikt. Oslo 2001. Gjengitt på internett www.cappelen-krefting.no under sidene Heraldikk og flagg. (Skrevet for Norsk slektshistorisk forenings jubileumsskrift om segl på hyllingene i 1591 og 1610. Ventes utgitt i 2003.)
- 8) C. S. Schilbred: Bygdebok for Bamble , bind 1, Oslo 1968. (Tegninger av segl med bumerker ved de fleste gårdene som er omtalt.)
- 9) K. og Jon Haukanes: Segl og bumerke frå Hardanger, Oslo 1944. (Tegninger av ca 2.000 bumerker, derav ca 45 fra Telemark i området fra Holla til Heddal. Bumerkene fra Telemark er fra seglene til bøndene som i 1591 ga fullmakt til sine representanter for å delta i "hyllingen" av kongen på Akershus.)
- 10) Sven Tito Achen: Symboler – hvad er det ?, København 1986, s. 180. (Populær fremstilling av bestemte symboler og gjengivelser av flere teorier.)
- 11) E. Goblet d'Alviella: Symbols. Their Migration and Universality, Westminster 1894, reprint New York 2000, s 81. (I

hovedsak nå foreldet, men mange interessante observasjoner om internasjonale symboler.)

12) F.eks. i 1760 for bonden Ole Nilson på gården Øystese, Kvam i Hordaland Sirkler med en eller flere streker gjennom, er motiv i noen av bumerkene fra Hardanger. Se: Jakob H. Vik: Bumerke frå Kvam i Hordaland, Hardanger Historielags tilleggskrift nr 13, Øystese 1962. (Tegninger av ca 750 bumerker fra 1500-tallet til midten av 1900-tallet). På Voss var det hjulkors i seglene til bøndene Mons Rekve i 1714 og Olav Grovu i 1757, ifølge Vossaboki bind 2 (som har tegninger av en mengde bumerker).

13) Blant annet fra bønder i Hordaland, Hardanger og på Sunnmøre; for eksempel i 1690 av Lars Olson, Ovrå i Stranda, samt i 1777 av Peder Håverson, Lerstad i Borgund, og i 1780 av Nils Larsson på Rosseland. Se: L. Strømme: Bumerke frå Sunnmøre, Oslo 1943. (Der er det tegninger av ca 7.500 bumerker fra middelalderen til ut på 1800-tallet. Det finnes også utgitt hefter og bøker med bumerker fra andre steder i Sør-Norge, men ingen er så omfattende som Strømmes imponerende samling.)

14) Hans Krag: Norsk heraldisk mønstring fra Fredrik IV's regjeringstid 1699-1730, bind II Bønder, Ålo 1955. (Tegninger av skjold med bumerker og våpen fra segl i fogderegnskapene for Aker, Follo, Nedre og Øvre Romerike.)

15) Harald Hals: Eidanger bygdehistorie, bind 1, Eidanger 1968. (Tegninger av flere lagrettemenns bumerkesegl og flere segl fra slekten på Lerstang gård.)

16) Terje Christensen: Gjerpen bygds historie, bind 1, Skien 1971, og bind 2, Skien 1978. (Flere fotografier av segl med bumerker.)